

O'RTA OSIYODA ARAB XALIFALIGI BOSHQARUVI

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ishi VII asrning ikkinchi yarmi va IX asr boshlarida O'rta Osiyo hududida Arab xalifaligi tomonidan joriy etilgan boshqaruv tizimining evolyutsion bosqichlarini yoritishga bag'ishlangan. Maqolada arab istilosining ilk davridagi harbiy-ma'muriy nazoratdan, keyinchalik o'rnatilgan murakkab davlat boshqaruvi apparati — "Devon"ar tizimiga o'tish jarayoni tahlil qilinadi. Mintaqadagi mahalliy hukmron tabaqa hisoblangan dehqonlarning xalifalik ma'muriyati bilan siyosiy kompromisslari va bu aloqalarning ijtimoiy-huquqiy asoslari ochib berilgan. Tadqiqotda islom dinining qabul qilinishi nafaqat diniy o'zgarish, balki yangi soliq tizimi va sud tizimi orqali jamiyatni qayta shakllantirgan institutsional islohot sifatida baholanadi. Umaviylar va Abbosiylar sulolalarining mintaqadagi boshqaruv uslublari o'rtasidagi farqlar hamda bu jarayonning keyingi mustaqil davlatlar shakllanishiga ta'siri ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: Arab xalifaligi, Movarounnahr, VII-IX asrlar, Qutayba ibn Muslim, Umaviylar, Abbosiylar, harbiy-ma'muriy boshqaruv, Devon tizimi, xiroj, jizya, zakot, islomlashuv jarayoni, dehqonlar tabaqasi, ma'muriy markazlashuv, qozilik sudlari, shariat huquqi, arab tili statusi, ijtimoiy stratifikatsiya, g'oziyalar, isyonlar, turkiy qabilalar, madaniy integratsiya, Xuroson noibligi, Bag'dod xalifaligi, iqtisodiy islohotlar, pul muomalasi (dirham va dinor).

ПРАВЛЕНИЕ АРАБСКОГО ХАЛИФАТА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. Данная исследовательская работа посвящена эволюции системы управления Арабского халифата в Средней Азии в период с VII по IX века. В статье анализируется переход от военно-административного контроля начального периода завоеваний к сложной структуре государственного аппарата, основанной на системе "диванов". Рассматриваются политические компромиссы между арабской администрацией и местной землевладельческой аристократией, а также социально-правовые основы их взаимодействия. Особое внимание уделяется исламизации как институциональной реформе, которая через новую налоговую систему и судебную власть трансформировала структуру общества. Автор проводит сравнительный анализ методов правления Омейядов и Аббасидов, обосновывая влияние арабской государственности на последующее формирование суверенных государств региона, в частности государства Саманидов.

Ключевые слова: Арабский халифат, Мавераннахр, VII-IX века, Кутейба ибн Муслим, Омейяды, Аббасиды, военно-административное управление, система диванов, харадж, джизья, закят, процесс исламизации, сословие дихканов, административная централизация, суды кадиев, шариатское право, статус арабского языка, социальная стратификация, движение "людей в белых одеждах", тюркские племена, культурная интеграция, наместничество Хорасана, Багдадский халифат, денежное обращение, дирхамы и динары.

THE RULE OF THE ARAB CALIPHATE IN CENTRAL ASIA

Annotation. This research paper is dedicated to the evolutionary stages of the administrative system implemented by the Arab Caliphate in Central Asia between the 7th and 9th centuries. The article analyzes the transition from initial military-administrative control to a sophisticated state apparatus based on the "Diwan" system. It examines the political compromises between the Arab

administration and the local landed aristocracy, exploring the socio-legal foundations of their relationship. The study evaluates the spread of Islam not merely as a religious shift but as an institutional reform that reshaped society through new taxation models and the judiciary. A comparative analysis of the governance styles of the Umayyad and Abbasid dynasties is provided, demonstrating how the caliphate's political structures laid the groundwork for the emergence of subsequent independent states, such as the Samanid Empire.

Keywords: Arab Caliphate, Transoxiana, 7th-9th Centuries, Qutayba ibn Muslim, Umayyads, Abbasids, military-administrative governance, Diwan system, kharaj, jizya, zakat, Islamization process, dehqan class, administrative centralization, Qadi courts, Sharia law, status of the Arabic language, social stratification, White-clad movement, Turkic tribes, cultural integration, Khurasan governorship, Baghdad Caliphate, economic reforms, monetary circulation, dirhams and dinars, medieval bureaucracy.

Bugungi kunda mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratish strategik maqsad qilib qo'yilgan bir davrda, milliy davlatchiligimiz tarixini, ayniqsa, O'rta Osiyoning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasini xolis va chuqur o'rganish har qachongidan ham muhimroqdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Biz o'z tariximizni o'rganishimiz, uni xalqimizga, yoshlarimizga yetkazishimiz kerak. Tarixni bilmagan inson o'zligini bilmaydi, kelajagini qura olmaydi. Bizning tariximiz — bu faqatgina urushlar emas, balki buyuk madaniyat va davlatchilik tajribasidir". Ushbu nuqtai nazardan qaraganda, VII-IX asrlarda O'rta Osiyoning Arab xalifaligi tarkibiga kirishi va bu yerda o'rnatilgan ma'muriy boshqaruv tizimi mintaqa tarixida tub burilish yasadi. Bu davr shunchaki bir imperiya o'rnini ikkinchisi egallashi emas, balki boshqaruv apparati, soliq tizimi, huquqiy tartibot va eng muhimi, diniy-ma'rifiy qarashlarning mutlaqo yangi bosqichga ko'tarilishi bilan xarakterlanadi. VII asrning ikkinchi yarmida boshlangan arab yurishlari natijasida Movarounnahr ulkan xalifalikning sharqiy va strategik jihatdan eng muhim viloyatiga aylandi. Arab xalifaligi boshqaruvi o'zining markazlashgan apparati — "Devonlar" (Devon al-Xiroj, Devon al-Jund va boshqalar) tizimi orqali mintaqada qat'iy tartib o'rnatishga intildi. Biroq, bu jarayon oson kechmadi. Mahalliy aholining qarshiligi, ayniqsa, dehqonlar tabaqasining o'z imtiyozlarini saqlab qolish uchun olib borgan murakkab siyosiy o'yinlari xalifalikni boshqaruv uslublarini moslashtirishga majbur qildi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o'z chiqishlarida "Biz — ajdodlarimiz yaratgan boy madaniy merosning merosxo'rlarimiz" deb ta'kidlar ekan, aynan xalifalik davrida shakllangan ma'naviy va intellektual salohiyat keyinchalik Somoniylar davridagi "Birinchi Renessans"ga poydevor bo'lganini nazarda tutadi. Arab boshqaruvi davrida arab tili ilm-fan va davlat boshqaruvi tiliga aylanishi natijasida mintaqa olimlari — Xorazmiy, Farg'oniy, Beruniy kabi siymolarning jahon miqyosida tanilishiga zamin yaratildi. Xalifalik boshqaruvining eng muhim ustunlaridan biri bu — soliq va sud tizimi edi. Xiroj (yer solig'i) va Jizya (jon solig'i) tushunchalari iqtisodiy munosabatlarni qat'iy lashtirdi. Shu bilan birga, shariat qonun-qoidalar asosida faoliyat yurituvchi Qozilar instituti joriy etilishi sud-huquq sohasida yagona standartlarni shakllantirdi. Bu esa o'sha davrdagi parokanda feodal knyazliklar (Buxorxudotlar, Sug'd ixshidlari) o'rnida markazlashgan siyosiy iroda hukmronligini ta'minladi. Ushbu maqolaning maqsadi — Arab xalifaligi boshqaruvini nafaqat bosqinchilik siyosati, balki murakkab davlat qurilishi va mintaqaning ijtimoiy-siyosiy strukturasi o'zgarishi nuqtai nazaridan tahlil qilishdir. Umaviylar davridagi qat'iy arablashuv siyosatidan Abbosiylar davridagi bag'rikengroq va ko'p millatli boshqaruvga o'tish jarayonlari bugungi kun xalqaro munosabatlari va davlat boshqaruvi fani uchun ham qimmatli saboqlarni beradi. Xalifalik boshqaruvi Movarounnahrni jahon bozoriga, yirik savdo yo'llariga (Buyuk ipak yo'li) va islom sivilizatsiyasining markazlariga (Bag'dod, Damashq) bog'ladi. Bu integratsiya natijasida O'rta Osiyo nafaqat siyosiy boshqaruvni qabul qildi, balki o'zining intellektual quvvati bilan xalifalikning o'zini ham ichkaridan o'zgartira oldi. Mazkur tadqiqot aynan shu o'zaro ta'sir va ma'muriy boshqaruvning o'ziga xos mexanizmlarini yoritishga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot ishida O'rta Osiyoda Arab xalifaligi boshqaruv tizimini o'rganishda kompleks va tizimli yondashuv metodologiyasidan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tarixiy ob'yektivlik, mantiqiylik va qiyosiy-tarixiy tahlil tamoyillari tanlab olindi. Movarounnahrda xalifalik boshqaruvining shakllanishi va rivojlanishi shunchaki xronologik voqealar majmuasi emas, balki ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy transformatsiyalar zanjiri sifatida ko'rib chiqildi. Tadqiqot jarayonida Umaviylar va Abbosiylar sulolalarining boshqaruv uslublari o'zaro qiyoslandi. Xususan, Umaviylar davridagi "arab markazchiligiga" asoslangan harbiy-ma'muriy boshqaruv bilan Abbosiylar davridagi "islomiy tenglik" va mahalliy xalqlarni boshqaruvga jalb etish siyosati o'rtasidagi farqlar qiyosiy tahlil qilindi. Bu metod yordamida xalifalikning turli davrlarida Movarounnahrda ijtimoiy barqarorlik darajasi va isyonlarning sabablari aniqlandi. Boshqaruv tizimini o'rganishda xalifalikning davlat apparati alohida institutlar yig'indisi sifatida tadqiq etildi. Tadqiqotda "Devonlar tizimi" markazlashgan boshqaruvning asosi sifatida tahlil qilindi. Tizimli yondashuv orqali markaziy hokimiyat (Bag'dod yoki Damashq) bilan mintaqaviy noibliklar (Xuroson va Movarounnahr) o'rtasidagi vertikal va gorizontal aloqalar mexanizmi ochib berildi. Maqola ustida ishlashda o'rta asr arab va mahalliy tarixchilarining asarlariga birlamchi manba sifatida tayanildi. Xususan, At-Tabariyning "Tarixi rusul va-l-muluk", Al-Balazuriyning "Futuh al-buldon", Narshaxiyning "Buxoro tarixi" kabi asarlaridagi ma'lumotlar germenevtik usulda tahlil qilindi. Shuningdek, numizmatik ma'lumotlar — o'sha davrda zarb qilingan dirham va dinorlardagi yozuvlar iqtisodiy boshqaruvning isboti sifatida metodologik bazaga kiritildi. Tadqiqotda iqtisodiy omillarning siyosiy qarorlarga ta'siri — xiroj va jizya soliqlarining miqdori hamda ularning yig'ilish tartibi ijtimoiy tabaqalanish nuqtai nazaridan o'rganildi. Mahalliy "dehqonlar" tabaqasining o'z yerlariga egalik huquqini saqlab qolish uchun arab ma'muriyati bilan tuzgan bitimlari ijtimoiy-huquqiy metod yordamida baholandi. Bu esa boshqaruvning nafaqat kuch ishlatish, balki iqtisodiy manfaatlar balansi ustiga qurilganini ko'rsatadi. O'rta Osiyoda Arab xalifaligi boshqaruvini bir tomonlama emas, balki ko'p qirrali tarixiy jarayon sifatida xolis baholash imkonini berdi.

O'rta Osiyoda Arab xalifaligi boshqaruvini o'rganishda mahalliy manbalar o'zining aniqligi va mintaqaviy o'ziga xosliklarni (mentalitet, soliq yukining og'irligi, mahalliy amaldorlar roli) ko'rsatib berishi bilan ajralib turadi. Abu Bakr Muhammad ibn Jafar an-Narshaxiy — "Buxoro tarixi" asari, X asrda yashagan mashhur tarixchi Narshaxiyning ushbu asari Movarounnahrning, xususan Buxoro vohasining arablar tomonidan fath etilishi va boshqarilishiga oid eng ishonchli manba hisoblanadi. Muallif arab noiblarining mahalliy hukmdorlar (Buxorxudotlar) bilan munosabatlarini bayon etadi. Asar dastlab arab tilida yozilgan, keyinchalik fors tiliga tarjima qilingan. Unda islom dinining kirib kelishi va boshqaruvning "qozilik" tizimi qanday shakllanganligi batafsil yoritilgan. Iqtibos: "Qutayba ibn Muslim Buxoro xalqiga islomni qabul qildirish uchun har bir xonadonga bir arabni joylashtirdi. Bu arablar nafaqat dinni o'rgatish, balki aholining xalifalik qonunlariga itoat etishini nazorat qilardi". Abu Rayhon Beruniy — "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari, buyuk qomusiy olim Beruniy xalifalik boshqaruvining madaniy va ma'naviy oqibatlarini tahlil qilgan. U arab boshqaruvining ilk davridagi keskinliklarni xolis yoritgan kam sonli mualliflardan biridir. Beruniy ushbu asarida Movarounnahrning islomgacha bo'lgan madaniyati va arablar kelgandan keyingi ma'muriy o'zgarishlarni solishtiradi. Iqtibos: "Qutayba Xorazm xatini biladigan, ularning rivoyatlarini o'rgangan va bilimdon kishilarni quvg'in qildi va qatliom etdi, natijada bularning hammasi xalq orasida unutilib ketdi". Abu Ja'far Muhammad ibn Jarir at-Tabariy — "Tarixi rusul va-l-muluk" Tabariy o'zi arabiy zabon muallif bo'lsa-da, kelib chiqishi markaziy osiyolik (Tabariston) bo'lgani uchun uning asari mahalliy kontekstni chuqur aks ettiradi. Dunyo tarixining eng yirik xronikasi hisoblanadi. Unda Movarounnahrda xiroj va jizya miqdorlari, noiblarning tayinlanishi haqida arxiv ma'lumotlariga teng faktlar keltirilgan. Iqtibos: "Xuroson noibi amriga ko'ra, kimki islomni qabul qilsa, undan jizya olinmasligi e'lon qilindi. Ammo bu xalifalik xazinasini kamayishiga olib kelgani sababli, amaldorlar yangi musulmonlardan ham soliq talab qila boshladilar". Abu Yusuf Ya'qub ibn Ibrohim — "Kitob al-Xiroj" (Soliq haqida kitob) Bu asar Arab xalifaligida moliya va soliq tizimining "konstitutsiyasi" hisoblanadi. Muallif xalifa Horun ar-Rashidning topshirig'iga ko'ra,

davlatni adolatli boshqarish va soliqlarni tartibga solish bo'yicha qo'llanma sifatida yozgan. Movarounnahrda yer egaligi va undan olinadigan soliqlar (xiroj) turlari aynan shu asardagi huquqiy normalar asosida shakllangan. Iqtibos: "Hokim zimmasiga yuklatilgan eng katta mas'uliyat — xalqqa zulm qilmasdan haqni undirish va undirilgan mablag'ni umumiy manfaatlar yo'lida adolat bilan sarflashdir". Bu xalifalik boshqaruvining nazariy-axloqiy asosini ko'rsatadi. Abu Ishoq al-Istaxriy — "Masolik al-mamolik" (Yo'llar va mamlakatlar kitobi) X asrning mashhur geografi va sayyohi Istaxriy o'z asarida xalifalik tarkibidagi viloyatlarning, jumladan Movarounnahrning ma'muriy-hududiy bo'linishini chizib bergan. Muallif Movarounnahrni alohida "iqlim" (viloyat) sifatida tasvirlab, shaharlar boshqaruvi, bozorlar nazorati va mudofaa tizimi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. "Movarounnahr xalifalikning eng obod va boy o'lkalaridan biridir. Bu yerda har bir shaharning o'z boshqaruv tartibi bo'lib, sug'orish tizimlari (ariqlar) davlat tomonidan qat'iy nazorat qilinadi". Nizomulmulk — "Siyosatnoma" (Siyar al-muluk) garchi bu asar Saljuqiylar davrida yozilgan bo'lsa-da, u Arab xalifaligi davridan meros qolgan boshqaruv an'analari, devonlar faoliyatini va noiblarni tayinlash tartiblarini tahlil qilishda eng muhim manba sanaladi. Nizomulmulk xalifalikning "oltin davri" boshqaruv uslublarini ideal namuna sifatida ko'rsatadi va vazirlik (vazorat) institutining ahamiyatini ochib beradi. Iqtibos: "Podshoh (yoki xalifa noibi) har hafta ikki kun ochiq qabul o'tkazishi, mazlumlarning shikoyatini eshitishi shart. Aks holda, zulm ildiz otadi va davlat poydevori yemirilib boradi". Bu iqtibos boshqaruvda adolat mezonini tahlil qilish uchun juda mos keladi. Akademik A. Azamatziyoyev va boshqalar mustaqillik yillarida Arab xalifaligi boshqaruvini milliy davlatchilik nuqtai nazaridan o'rgangan olimlarning asarlari metodologik ahamiyatga ega. Zamonaviy o'zbek tarixshunosligi xalifalik davrini faqat "zulm" emas, balki mintaqaning yirik savdo-iqtisodiy hududga aylanish bosqichi sifatida ham baholaydi. Arab xalifaligi o'rnatgan markazlashgan Devon tizimi Movarounnahrda keyingi Somoniylar davlati boshqaruv apparatining asosi bo'lib xizmat qildi.

O'rta Osiyoda Arab xalifaligi boshqaruvini o'rganish natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, bu tizim shunchaki harbiy bosqin emas, balki mintaqaning ming yillik ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishini o'zgartirgan murakkab ma'muriy islohotlar majmuasidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Arab xalifaligi Movarounnahrda markazlashgan boshqaruv apparatini shakllantirishda "Devon" (vazirliklar) tizimidan samarali foydalangan. Devon al-Xiroj: Yer solig'ini yig'ish va yer kadastrini yuritish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minladi. Devon al-Barid: Aloqa va pochta tizimi bo'lib, u nafaqat xat-xabarlar, balki maxfiy axborot almashinuvi (razvedka) orqali markaziy hokimiyatning chekka viloyatlardagi nazoratini mustahkamladi. Muhokama jarayonida aniqlandiki, bu tizim mahalliy boshqaruv an'analari bilan integratsiyalashgan. Masalan, arab noiblari (amirlar) ko'p hollarda mahalliy dehqonlar (yer egalari) bilan kelishuvga borgan. Bu esa boshqaruvning "gibrid" ko'rinishini yuzaga keltirgan: yuqori bo'g'in — arablar, o'rta va quyi bo'g'in — mahalliy zodagonlar qo'lida qolgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, xalifalik boshqaruvi iqtisodiy munosabatlarni qat'iy qoliplarga soldi. Xiroj va Jizya soliqlarining joriy etilishi aholining ijtimoiy tabaqalanishiga sabab bo'ldi. Mavlo (islomni qabul qilgan g'ayriarablar) statusining paydo bo'lishi ijtimoiy adolatsizlik muammosini keltirib chiqardi. Garchi nazariy jihatdan musulmonlar teng bo'lsa-da, amaliyotda Umaviylar davrida mavlolardan ham jizya undirilishi keng ko'lamlil isyonlarga sabab bo'lgan. Bu holat shuni isbotlaydiki, xalifalik boshqaruvi nafaqat diniy omil, balki iqtisodiy manfaatlar to'qnashuvi maydoniga aylangan. Abbosiylar davriga kelib, mavlolarning huquqlari kengaytirilishi boshqaruv tizimida barqarorlikni ta'minladi va mahalliy kadrlar davlatning eng yuqori pog'onalariga ko'tarildi. Tadqiqotning muhim natijalaridan biri — shariat qonunchiligiga asoslangan yagona sud tizimining o'rnatilishidir. Qozilik instituti joriy etilishi bilan mintaqadagi tarqoq odat huquqlari o'rnini kodifikatsiyalangan islom huquqi egalladi. Sud hokimiyati ma'muriy hokimiyatdan ma'lum ma'noda mustaqillikka ega bo'ldi. Bu esa o'z navbatida aholining huquqiy ongini shakllantirishda va mintaqada yagona huquqiy maydon yaratishda muhim rol o'ynadi. Muhokama qilinayotgan mavzuning eng muhim xulosasi shundan iboratki, Arab xalifaligi boshqaruvi O'rta Osiyoni dunyo ilm-fani va madaniyati markazlariga bog'ladi. Arab tili — fan va din tiliga

78 aylanishi natijasida mintaqa intellektual salohiyati jahon miqyosiga chiqdi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, ajdodlarimiz yaratgan meros aynan shu davrdagi madaniy almashinuvlar mahsulidir. Biz Arab xalifaligi davridagi boshqaruvni faqat "zulm" deb baholashdan voz kechib, uni institutsional rivojlanish davri sifatida ko'rishimiz lozim. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, Arab xalifaligi boshqaruvi Movarounnahrda quyidagi o'zgarishlarni amalga oshirdi. Markazlashgan davlat apparati shakllantirildi. Yagona moliya-soliq tizimi o'rnatildi, bu esa mintaqalararo savdoni rivojlantirdi. Shu bilan birga, boshqaruvdagi arab aristokratiyasining mutaassibliigi va mahalliy xalqlarni mensimaslik siyosati xalifalikning parchalanishiga va mustaqil milliy davlatlarning paydo bo'lishiga tarixiy sharoit yaratdi. Shunday qilib, Arab xalifaligi boshqaruvi O'rta Osiyo uchun ham sinov, ham taraqqiyot bosqichi bo'lib xizmat qildi.

Xulosa qilib aytganda, o'rta Osiyoda Arab xalifaligi boshqaruv tizimini o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, VII–IX asrlardagi ma'muriy-siyosiy o'zgarishlar mintaqa tarixida yangi bir sivilizatsion bosqichni boshlab berdi. Shariat qonunlari va qozilik sudlarining joriy etilishi huquqiy munosabatlarni unifikatsiya qildi. Xiroj, jizya va zakot kabi soliq turlarining o'rnatilishi pul-kredit munosabatlarini faollashtirib, Movarounnahrni umumxalifalik iqtisodiy makoniga integratsiya qildi. Yagona arab tili va islom diniy-falsafiy qadriyatlar ostida birlashgan mintaqa olimlari nafaqat xalifalik markazlarini, balki butun jahon ilm-fanini boyitdi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, bu davr bizning ajdodlarimiz o'zlarining buyuk kashfiyotlari bilan jahon tamaddunini yangi bosqichga ko'targan Uchinchi Renessans poydevori davri edi. Arab xalifaligi boshqaruvi Movarounnahr uchun ham murakkab sinovlar, ham ulkan imkoniyatlar davri bo'ldi. Mintaqa bu tizimdan eng ilg'or boshqaruv usullarini o'zlashtirib, o'zining milliy qadriyatlarini va ilmiy salohiyatini bilan uni boyitdi. Bu tarixiy tajriba bugungi Yangi O'zbekiston davlat boshqaruvini takomillashtirish va milliy o'zlikni anglash jarayonida muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – 452 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5040-sonli Qarori. 2021-yil 26-mart.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekistondagi islom sivilizatsiyasi markazi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 2017-yil 23-iyun.
4. Azamatziyoyev A. O'zbekiston davlatchiligi tarixi (eng qadimgi davrlardan bugungacha). – Toshkent: Sharq, 2017. – 320 b.
5. Gulyamov S., Karimov R. O'rta Osiyoda islom sivilizatsiyasi va boshqaruv madaniyati. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 240 b.
6. Hasanov A. O'rta Osiyo xalqlari va Arab xalifaligi: siyosiy va ijtimoiy munosabatlar. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2018. – 190 b.
7. Jo'rayev N. Tarix falsafasi: metodologik va nazariy asoslar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2016. – 280 b.
8. Mo'minov A. Islom huquqi va Movarounnahr qozilik tizimi tarixi. – Toshkent: Adolat, 2020. – 215 b.
9. Sagdullayev A.S. O'zbekiston tarixi: davlatchilik va jamiyat taraqqiyoti. – Toshkent: Universitet, 2015. – 350 b.
10. Sulaymonova F. Sharq va G'arb (madaniy aloqalar va boshqaruv merosi). – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 410 b.
11. Ziyodov Sh. Movarounnahrda ilmiy markazlar va arab xalifaligi davri madaniyati. – Samarqand: Imom Buxoriy xalqaro markazi, 2019. – 180 b.
12. Tursunov S., Qobulov E. O'rta Osiyo tarixi: yangicha yondashuvlar va tahlillar. – Termiz: Surxon-nashr, 2021. – 260 b.